

- економічне положення воєнних поселенців на Україні (1817-1857 гг.): Учеб. пособие. – Д., 1982.; Попова Р.С. Соціально-економічне положення і класова боротьба поміщичьих крест'ян Юга України (1841-1860 гг.): Учеб. пособие, – Д., 1986.
3. Світленко С.І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50-80-х роках XIX століття: Монографія. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006; Світленко С.І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття. Зб. наук. праць. – Д.: Герда, 2007.
  4. Голуб А.І. "Передусім бути українцем..." (Міжнародна діяльність української соціал-демократичної робітничої партії у першій половині XX століття): Наукова монографія. – Д., 2003.
  5. Нікітєв О.Ф. Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х рр. XX ст.): Монографія. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2004.
  6. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. XX ст.). – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001; Кривчик Г.Г. Соціалний розвиток українського села в 60-80-ті рр. XX ст.: Автореф. дис... докт. іст. наук. – Д., 2002.
  7. Романець Н.Р. Селянство і радянська влада у 1928-1933 роках: проблема взаємовідносин (на матеріалах Дніпропетровської області): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / ДНУ. – Д., 1995; Саричев В.І. Селянство і радянська влада: проблема взаємовідносин у 1925-1929 роках (на матеріалах Півдня України): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Д., 2000.
  8. Архіреїський Д.В. Діяльність воєнних нарад України в 1920-1924 роках. (На матеріалах Південних губерній): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Д., 2000.
  9. Шпекторенко І.В. Державна політика в галузі хлібозаготівель в Україні у роки першої світової війни 1914-1918 рр. (На матеріалах Катеринославської губернії): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Д., 1998.
  10. Бурмаза В.П. Здійснення радянської продовольчої політики на Катеринославщині в 1919-1923 роках: військово-політичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Д., 2005.
  11. Святець Ю.А. Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного аналізу): Моногр. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2007.

Г.Т. Капустян

ГОЛОДОМОР 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦЯ ДМИТРА ГОЙЧЕНКА

У 1994 р. у бібліотеці церкви Фатімської Божої Матері у Сан-Франциско було знайдено рукопис "Голод 1933 года". Це були спогади Дмитра Даниловича Гойченка (1903-1993). Сподвижницькі пошуки ентузіастів мемуарних записів Д. Гойченка в американських церквах і монастирях протягом 1994 – 1999 рр. дали певну яву про автора: він народився в Україні, перед війною дуже постраждав від НКВС, у кінці війни переїхав на Захід. Після закінчення війни він втратив свою родину. На еміграції Д. Гойченко жив у штаті Каліфорнія. У 1959 – 1963 рр. вів бухгалтерію у церкві Фатімської Божої Матері [1, 6-7].

Рукопис є унікальним свідченням подій Голодомору 1933 р. в Одесі, Києві та Київській області. Унікальність цих мемуарів у тому, що в історичній літературі практично не збереглося досить скрупульозного опису цих трагічних сторінок української історії безпосереднім свідком. Унікальні спогади відтворювалися по гарячих слідах пережитого.

Сам автор родом із українських селян, волею долі опинився в лавах відданих прихильників радянського політичного режиму і перед яким відкривалася можливість зробити успішну політичну кар'єру. Як представник партійно-радянської номенклатури, він володів вагомою і різноманітною суспільно-політичною інформацією. Очевидна аморальність радянського політичного режиму приводить автора до глибокого розчарування радянською суспільно-економічною і політичною системою. Динаміка ставлення його до більшовицького політичного режиму розгортається у позицію від активного прихильника до розуміння антинародної суті цього політичного режиму, який врешті-решт пішов війною проти усього народу. Мемуари Д. Гойченка – це справжня енциклопедія українського повсякдення періоду Голодомору 1932 – 1933 рр.

На жаль, післявоєнна українська діаспора залишила дуже мало мемуарів і свідчень про те, що бачили її представники на батьківщині, про свої долі і випробування у голодоморному 1933-му. Адже серед них були особистості з унікальними біографіями, люди високої культури, які могли відтворити достовірну суть суспільно-політичної ситуації в тодішньому СРСР, розкрити механізм політичного контролю тоталітарної держави, зміст суспільно-політичних настроїв всіх соціальних верств суспільства. Існують фрагменти емігрантських свідчень: Віктора Кравченка, спогади якого надруковані англійською мовою [2], дещо пізніше намагаються донести громадськості свої судження про народну трагедію дисиденти старшого покоління – генерал П.Г. Григоренко, Л.З. Копелєв [3, 343-344]. Причиною такого замовчування цієї теми був страх, якщо не за себе, то за членів своїх родин, які залишилися за "залізною завісою".

Мемуари Д.Д. Гойченка були опубліковані під назвою "Сквозь раскулачивание и голодомор" видавництвом "Русский путь" у 2006 р. в рамках Проекту "Всероссийская мемуарная библиотека", заснованого О.І. Солженіциним.

Спосіб викладу автором сповіді про Голодомор 1933 р. в Україні підкреслює свідоме розуміння ним міри впливу і наслідків від діянь системи радянського політичного контролю, яка була спрямована у першу чергу на фільтрацію суспільної думки. Розповідям Д. Гойченка притаманний системний характер. Пам'ять автора про жахливу трагедію відтворена рукописно в кінці 1940-х рр. Слово Д. Гойченка – це усвідомлене переконання здібної і талановитої людини у необхідності будівництва нового світу.

Соціальний досвід такої співпраці привів автора до прозоріння і глибокого каяття від того, що в дійсності йому довелося служити тому політичному режиму, який будував державу на великій крові.

Навесні 1932 р. голод змусив переїхати Д. Гойченка із Одеси (там він працював після навчання в педінституті) до Києва, до свого товариша, який обіймав велику посаду. Так Дмитро Дашкович влаштувався на роботу в Червоний Хрест, отримав однокімнатне помешкання і талони на харчування в їдальні. У справах служби Д. Гойченку довелося проїхати Київську область, він мав можливість знайомитися з документами партійних і радянських органів, які підлягали лише службовому користуванню, йому доводилося брати участь у радянських заходах на селі, спрямованих на "викачку"

хліба і забезпечення там "класової лінії". Мемуари Гойченка не просто емоційний надрич людської душі – це доволі цілісна картина трагедії українського народу: її причини, хід, наслідки. Це сповідь освіченої людини, яка для встановлення істини залуцає різні джерела інформації: документи, що виходили від різноманітних радянських, партійних, судових органів та спецслужб. Він оповідає про різні форми і методи, спрямовані на втілення політики ЦК ВКП(б) і радянської держави на місцях, картину людських страждань, пропущену через власні відчуття.

З причин голодомору Д. Гойченко вказує офіційні і об'єктивні: "Офіційально, – пояснював його високопоставлений товариш, – голод об'ясняється кознями классовых врагов и кулацким саботажем, вызывающим массовый отказ колхозников от работы, в результате чего много хлеба погибло необраным. В действительности дело обстояло так: хлебозаготовительные планы были колоссальными. Если бы хлеб был собран до зерна, все равно его не хватило бы для выполнения планов. И не напрасно все мы, получив такой план, схватились за головы. Следовательно изъятию подлежал весь хлеб. Но ведь это делалось не первый год. Колхозники работали все время даром, ничего не получая. Жили они тем, что сеяли в своих усадьбах.

Теперь же было запрещено производить посевы в огородах, а посеянное заранее объявлялось конфискованным. Колхозники, таким образом, лишались всех ресурсов жизни" [4, 214].

Офіційна радянська статистика ще у 1925 р. стверджувала, що загальна цифра хлібофуражного балансу в СРСР становить 529 млн. пуд. Сталін же грубо підпорядкував ЦСУ СРСР політиці, змушуючи його (ЦСУ) підняти цю цифру до 900 млн. пуд. Згідно з цією цифрою і складали хлібозаготівельні плани [5, 18]. Саме з цього розпочалася сталінська "революція згори".

Аналіз ситуації приводить автора до висновку про те, що масштаби і людські втрати від голоду у 1933 р. на Україні і на території, де проживали етнічні українці, зокрема на Кубані, були наймасовішими.

Відомо, що у січні 1933 р. на пленумі ЦК ВКП(б), згідно вказівки Сталіна, з метою посилення чистки села, прийнято рішення про створення політвідділів МТС. Саме їх Р. Конквест розглядає як "інструменти соціально-політичного контролю" [6, 205]. Політвідділи МТС відрізнялись від звичайних партійних органів тим, що не залежали від сільських райкомів партії і сільрад. Д. Гойченко зазначає, що в політвідділи МТС і радгоспів направлялись особливо віддані комуністи, їх забезпечували дефіцитними промисловими і продуктовими товарами через розподільники ЦК. Найбільш здібних і жорстоких відправляли на Україну і Кубань [4, 206].

У 1930 р. в СРСР відбулося 13745 селянських виступів проти режиму, лише в Україні в 4098 виступах брало участь до 1 млн. селян. Сталін і його оточення розглядали Україну і козачі області країни, такі як Кубань (вона була населена в основному потомками запорожців), як місця особливого завзятого опору комуністичним методам управління і господарювання. "Сталін, який діяв на випередження, – стверджує С. Кульчицький, – ліквідував загрозу для своєї влади за допомогою терору голодом, спрямованого проти українського селянства та

індивідуального терору у середовищі української інтелігенції, який розгорнувся майже одночасно" [7, 93].

У листопаді 1932 р. були прийняті постанови ЦК КП(б)У і Північно-Кавказького крайкому ВКП(б), які впроваджували натуральні штрафи. Тобто колгоспам, колгоспникам і одноосібникам, які заборгували хліб державі, встановлювали додаткові завдання із м'ясозаготівлі у розмірі 15-місячної норми та із заготівлі картоплі у розмірі річної дворічної норми [4, 96]. Цими постановами ігнорувались будь-які вимоги щодо дотримання прав людини. В хід пускали ганебні методи, спрямовані на поправлення елементарних гарантій і стандартів життя цивілізованого суспільства. Запроваджувались подвірні обходи, так звані "труси", під час яких проводились реквізиції не тільки хліба, але й харчів довготривалого зберігання, якими селяни запасались до наступного урожаю. Такі методи хлібозаготівель запроваджувалися лише в Україні і на Кубані.

Д. Гойченко переповідає розповідь уповноваженого із хлібозаготівель робітника-комуніста, якому втлумачили в голову, що продовольчі труднощі обумовлені "куркульським саботажем". Він захоплено розповідав про те, "як він разом з іншими уповноваженими ризикували по селянських засіках і сараях, як вони перешукували і переривали огороди у пошуках хлібних ям у одноосібників, як вони ламали печі і розкидали стіни хат, як вони забирали навіть виявлений послід, який залишився від хлібозаготівель... Навіть недопечений хліб забирали із печей, а кашу, що варилась, викидали на вулицю" [4, 195].

Подвірні обходи супроводжувалися жорстокими репресіями проти селян: "У них виставляли оконные рамы, их выгоняли вмести с детьми в зимнюю стужу на улицу среди ночи голодных и раздетых. Их выдерживали по несколько суток в подвалах. Наконец у них отбирали все продукты – картофель, свеклу, одним словом, все, что находили дабы полной голодовкой заставить отдать хлеб. Но раз его не было, то не было" [4, 203].

А тим часом, "Лазарь Каганович ошалело метался по Украине, поднимая за собой подлинный вихрь все новых страданий народа и жестокости" [4, 203]. Автор різними жанровими прийомами описує народні страждання: "В мусорном ящике рылись несколько мальчиков и прелестная девушка лет 16-17. Личико ее было бледно-желтое, но еще сохранившее свои прекрасные черты, а в дивных небесных глазах ее, выражение которых не успел еще окончательно погасить голод, была отражена великая скорбь великого народа-мученика" [4, 207]. Описи Д. Гойченка голодного конаючого села моторошні: "... на окраинах Киева я увидел много голодных, лежавших на улицах и площадях, мертвых и еле живых ... В селах ... было тоже самое. Здесь веяло жуткой пустотой и разрухой. Ни оного забора нигде не было, все они пошли на топливо, так как колхозники соломы на топливо не получали и она колоссальными скирдами гнила на поле ... Для корма скоту колхозник не получал даже гнилой соломы. Он жил и работал исключительно для государства ... Бесчисленное количество изб стояло без дверей ... и окон. Это все были выморочные хозяйства, где не осталось ни души живой. Местами такой страшной пустыней гнетущей

душу и навевающей ужас была целая улица, вся подряд, в сотню дворов.

В каждом селе неизменно трупы и трупы на улицах, во дворах, в канавах. Даже предсмертная агония проходила незаметно. Люди, как бы не умирали, а медленно угасали.

Уже было тепло и сельский воздух вместо благоухания наступившей весны был насыщен тяжелым трупным запахом, так как местами трупы не убирались по недели" [4, 216].

Автор погоджується з думкою старого єврея, колишнього несправного прокрячуча права людини в СРСР: "Теперь, в такое страшное время может спастись только тот, кто имеет какие-то ценности, а без них вся жизнь человека зависит целиком от капризов власти. И волей-неволей человек вынужден как-то приспособляться к власти, потому что его жизнь и смерть в ее руках, он потерял всякую самостоятельность. И когда такое было? Нигде и никогда. Когда-то раб был несравненно счастливей нынешнего колхозника, а крепостной крестьянин был попросту помещик по сравнению с этими несчастными людьми. Создано такое положение, что ни один человек в стране не может самостоятельно существовать, ни ум, ни труд, ни что не может его спасти" [4, 251]. Роздумуючи про приватну власність як передумову свободи людини, автор стверджує: "Нужно было создать такие условия, чтобы человек похоронил свои мечты о частной собственности и отдался бы целиком той системе, в которую он против его воли был включен. Таким средством, – стверджує автор, – по мнению "отца" и его соратников, могущем притупить частнособственнические чувства и привычки, был голод. Будучи уже лишены частной собственности, люди целиком зависели от государства, которому не стоило большого труда поставить народ в условия абсолютного голода. Для этого из колхозов был взят весь хлеб в 1932 г., в сильно обрезанных усадьбах запрещен сев" [4, 287].

Свідки, яким дивом вдалося вижити в голодному пеклі 1933 р., стверджують як один: найтяжче доводилось дітям і людям похилого віку. Д. Гойченко змальовує надривні картини дитячих страждань. На початку травня 1933 року йому довелось в одному із сіл Київщини відвідати дитячий садок. Матері зобов'язані були ходити на шаровку посівів цукрового буряку, а в дитячому колгоспному садку вони змушені залишати ще живих голодних дітей. Більше того, матері мали забезпечити дітей харчуванням: "Тут их было десятка полтора. Все они представляли жалкие скелетики с большими болезненными глазками, с полукрытыми ротиками и с горевшими губками. У некоторых малюток личики были сморщены как у стариков. Все они напуганы и невероятно грязные ... Дети безмолвуют. Все они постепенно тают. Но они цепляются за жизнь. Вот маленькая девочка грызет кусок дерева. А вот совсем крошечное дитя, может быть годовалое, ест кусок глины. Забившись в уголок, в слабенькой агонии умирает маленький мальчик. Последняя искра жизни его угасает. Еще минута – и он получит вечный покой.

А на передней стенке висит лозунг: "Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство!" О как беспримерна насмешка!" [4, 269-270], – кричить душа Гойченка.

Автор голодної української хроніки не тільки констатує картину трагедії, але намагається дати оцінку подіям, діям влади, вчинкам виконавців людодовбивства. Трагедія планетарного масштабу залишила далекосяжні наслідки у суспільстві.

1. Відбувся відхід від християнської культури як типу цивілізації. Безбожні уповноважені разом з сільськими активістами відкрито глумилися над почуттями віруючих. Вони безкарно оскверняли храми, шукаючи там схованку для хліба. Гойченко передає розповідь хвалькуватого робітника, якого направили в одеське село для "викачки" хліба. Вони, всупереч волі священика, вдерлися в церкву, здійснили її погром, не знайшли хліба, але арештували священика і відправили його в ДПУ [4, 196]. Для Гойченка, людини глибоко віруючої, це було справжнім потрясінням.

2. Радянський режим сформував безсовісну аморальну владу, яка повела війну проти всього народу. Гойченко влучно передав динаміку, зміст стратегічного лозунгу більшовиків від 1917 р. В часи голодомору його принцип був таким: "...Опираюсь на немногочисленных проходимцев и продажные души, имеющиеся среди народа, пользуясь террором и голодом, идти войной против всего народа..." [4, 274].

3. Застосовуючи терор голодом, більшовицька держава, доводячи людей до фізичного виснаження, змушувала їх продавати людське сумління, чинити відповідно із більшовицькими стандартами життя. Автор розкриває механізми формування доносів та існування інформаторів: "...люди умирают с голода. Готовы за кусок хлеба родного отца продать. Можете себе представить, как они стараются что-либо подслушать или подглядеть и как спешат ко мне в надежде получить в вознаграждение кусок хлеба..." [4, 226].

4. Доноси породжували страх у суспільстві. Страх бути оговореним, засудженим несудовими органами, страх в одну мить бути покараним без слідства і суду представником влади, ДПУ, сільськими активістами, а чи то і позбавленням життя, розлученням із родиною, позбавленням майна, виселенням за межі села і т. ін. Україна переживала суспільний стрес.

5. З початку 1930-х років в СРСР зріс рівень публічної брехні, неправди, який набував системного характеру. Керівники держави-комуни заявляли: "Жить стало лучше, жить стало веселее!", або "Спасибо тов. Сталину за наше счастливое детство!" і т. ін., а СРСР став перебувати в інформаційній блокаді: "О том, что происходило в городе и области, о забастовках и волнениях, о разных эксцессах, вызванных сокращением [поступков] хлеба, об ужасном голоде, уносящем многочисленные жертвы, ни слова, конечно, не было и не могло быть в газетах или в радиосообщениях. Об этом никто не мог и не смел заикнуться даже на партийных собраниях. Все это притворно оставалось незамеченным" [4, 204].

Останні рядки споминів Д. Гойченка про голодомор 1933 р. проникнуті мажорними тонами, захоплення здатністю на всепрощення народумученика і вірою у майбутнє: "...Страшными голодными муками и потрясениями от потери дорогих людей у крестьянства вовсе не была сожжена любовь к своему собственному хозяйству, не была вырвана надежда на возвращение к нему, и первое место в их заботах заняла борьба за существование в условиях колхозного строя..." [4, 287].

1. Зудилов Е., Вью М. *Рукописи найденные в Сан-Франциско // Д.Д. Гойченко. Сквозь раскулачивание и голодомор. Свидетельство очевидца.* – М.: Русский путь, 2006.
2. Kravchenko V.I. *Chose Freedom.* – New York, 1946.
3. Проценко П. *Свидетель // Д.Д. Гойченко. Сквозь раскулачивание и голодомор. Свидетельство очевидца.* – М.: Русский путь, 2006.
4. Гойченко Д.Д. *Голод 1933 года // Сквозь раскулачивание и голодомор. Свидетельство очевидца.* – М.: Русский путь, 2006.
5. Данилов В.П. *Трагедия советской деревни. Редакторское вводное слово // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание.* – М.: РОССПЭН, 1999. – Т.1.
6. Конквест Р. *Жива скорботи: радянська колективізація і голод.* – К., 1993.
7. Кувльчицький С. *Ціна "великого перелому".* – К.: Україна, 1991.

Є.П. Костик

ДИСКУСІЇ НАВКОЛО ДІЯЛЬНОСТІ М.В. ЛЕВИТСЬКОГО

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що національна економіка знаходиться у фазі пошуку ефективної економічної моделі розвитку. На жаль, ми не можемо спрогнозувати кінцевий результат трансформаційних процесів української економіки, але вже зараз можна з впевненістю визначити вектор направленості – ринкова економіка. Перехід до ринкової економіки передбачає проведення ряду реформаційних заходів у різних напрямках господарського комплексу України. Особливу увагу держава повинна звернути на реформування аграрного сектору економіки, який може бути конкурентноздатним не лише на регіональному, а й на світовому ринках сільськогосподарської продукції. Однак нерідко реформатори в процесі реформування заводять себе у глухий кут і реформаційні процеси призупиняються або змінюють обраний напрямок розвитку. В умовах пошуку варто скористатися досвідом власної історії. Певний інтерес з цього приводу викликає доля реформатора Миколи Васильовича Левитського, який понад сто років тому намагався істотно змінити соціально-економічне становище на селі.

В історіографії з'явилися статті, монографічні дослідження, збірники документів і матеріалів, які у тій чи іншій мірі висвітлюють аграрний експеримент М. Левитського [1]. Враховуючи ту кількість проведеної дослідниками роботи по вивченню діяльності М.В. Левитського, слід зазначити, що дана проблема продовжує хвилювати істориків, адже досі залишаються не розкритими деякі її сторони. Виходячи з цього, автор ставить перед собою мету: дослідити думки громадськості кінця ХІХ – початку ХХ ст. з приводу аграрних перетворень Миколи Левитського.

Предмет дослідження – система соціально-економічних поглядів М. Левитського.

Микола Васильович Левитський, не зважаючи на те, що походив із сім'ї священика, із самого дитинства був наближений до села, знав його традиції, побут, розумів усі негаразди селян. Саме тоді у Левитського

зароджується думка про необхідність реформування села шляхом суспільного кооперування. Вперше втілити на практиці ідею артільного господарювання Микола Васильович спробував у 1887 р., однак справа далеко не пішла. І лише через сім років ідею вдалося втілити в життя.

Першу артіль утворили 4 сім'ї. Вона складалася з 4-х дворів, 15 десятин землі і 1-ї пари коней. Плуг погодився надати в кредит відомий фабрикант Ельворті. На власні та позичені кошти Микола Васильович придбав для артільників чотири коней і воза. 18 березня 1894 р. створюється перша артіль у селі Федвар [2, 2]. Приклад цього села наслідували інші. Через рік у навколишніх селах було створено ще 14 сільськогосподарських товариств.

Починаючи артільну справу, М. Левитський поставив перед собою завдання: допомогти селянам після важких голодних років і дати можливість їм матеріально зміцнити свої позиції та утриматися біля землі; звернути увагу преси, суспільства, земства, уряду на необхідності організації дрібних сільськогосподарських товариств в інтересах підняття та покращення народного господарства, шляхом запровадження артільних об'єднань; звернути увагу законодавців на недосконалість Х тому Збірника законів з приводу землеробських артілей; вказати на артілі, як на можливий варіант реорганізації общинного господарства, яке на той час повністю себе вичерпало; заснувати для селян доступний кредит [3, 52].

Артільний рух почав набирати неабиякого розмаху. Так, за перших три роки у с. Федвар кількість артілей зросла до 12, а в с. Аджамка за 1895-1896 рр. налічувалося 25 артільних об'єднань. Якщо взяти загальну кількість артілей за перших чотири роки, то в Олександрійському повіті їх налічувалося 103, а Єлисаветградський повіт нараховував 15 подібних господарських об'єднань [3, 37].

Незважаючи на успіхи в організації артільних об'єднань, цю ідею не всі сприйняли однозначно. За діяльністю Миколи Левитського пильно спостерігала і Єлисаветградська земська управа. 13-14 серпня 1895 р. до сіл Панчеве та Канеж був відряджений агрономічний спостерігач П.Я. Кузьменко з метою вивчення діяльності артільних об'єднань. Звітуючи про виконану роботу П. Кузьменко зазначив, що причиною об'єднання селян у артілі є бідність, яка стала наслідком засухи та неврожаю попередніх років, однак щодо масовості артільних господарств, то він зауважував, як перебільшення, адже більшість артілей функціонували лише формально [2, 47]. Слід зазначити, що деякі члени управи разом із головою Г.К. Славінським були проти починань М. Левитського і будь-якими шляхами намагалися перешкодити йому. Прикладом цього є неточні звіти щодо діяльності артільних об'єднань, які подавалися до різних установ, зокрема, до Вільного економічного товариства у Петербурзі.

На підтримку М. Левитського виступила Херсонська губернська земська управа. Так, у вересні 1895 р. до артілей був відряджений член управи Н.А. Бошняк, який, звітуючи, зазначив, що відвідавши с. Аджамку він опитав 22 господарів про стан речей, на що отримав схвальну відповідь щодо артілей. В цілому Н.А. Бошняк був приємно вражений побаченим [4, 99]. А вже 20 листопада 1895 р. управа